

Zárszó

„Hon ha maradhat még, a haza volna szabad.”
(Vörösmarty: *A száműzött*. 1854)

Kiváltságosnak mondható a helyzetem. Amikor ez az emlékezés készült, s most, hogy eljutok a befejező sorokhoz: még mindketten – költő és krónikás – élünk és dolgozunk.

Amíg ezt írom – s miközben a leveleket, a képeket kerestem, újraolvastam, rendeztem – nagyrészt itt volt, van szinte a szomszédomban maga a költő, Szőcs Gyöngyivel, feleségével együtt (pesti „másod”-lakásukban).

Szerencsés ez az alaphelyzet. De valóban annak tekinthető-e ennek a kéziratnak az esetében is?

Munka közben azt tapasztaltam, hogy ez a visszapillantás más, mint a többi, egymásnak korábban kézről kézre adott írás. A visszapillantó tükrök egyszemélyesek. Akkor is, ha ugyanazt igyekeznek tükrözni. Egyszemélyes a szemszög, a látásmód s az is, amire és ahogyan emlékezünk, amit – hézagosan – megőrzünk a múltból. Korlátozottságában is szubjektív s persze eltérő a felidézett kép. Ebben keveset tudunk egymásnak segíteni. S ahogyan az emlékképek összeállnak, azért csak az emlékező vállalhatja a felelősséget.¹

Ez a múltidézés egy a lehetséges tükröképek közül. S bizonyára – mint minden hasonló – akarva-akaratlan szűkít, torzít, átszínez.

Megértük, hogy lényegében eljutottunk oda, arrafelé, ahová, amerre készültünk az út elején. Ugyanakkor persze ez a pálya tele van előre nem látott kanyarokkal. S mindezek között az adott időszak (1955–2004) – egy fél évszázad – és egy adott térség *korszakos történelmi* változásaival, amelyek túltettek minden jóslaton, várakozáson. És elementárisan meghatározzák a hajdani irodalmi levelezők életének, munkáinak szabott (majd újraszabott) kereteit.

¹ Az persze igen jó „ellenőrzés” lehetett volna, ha a levélváltás párja, saját levélcsomagom is előkerül. Sajnos, ez most nem volt megoldható.

TÁVLAT. Ez lenne a bűvös szó, ami itt még hiányzik? Ami Lászlóffy Aladár esetében különlegesen jelen lévő igény. Munkáinak, művészi világának egyik fő, teremtett erénye.

Fejezetcímként szándékosan csak kérdőjellel írtam, írhattam le azt, hogy „A pálya csúcsa?” (a „csúcs” szónál hozzá illőbb lett volna a költő alkotta sokértelmű metafora: „A birodalom legnagyobb kiterjedése”). De ha ezt a költői képet alkalmazom, akkor is kérdőjelet illesztek hozzá. Nem gondolom, hogy „csúcsán” áll, hogy éppen „legnagyobb” ez a Lászlóffy Aladár-féle költői birodalom. Míg ezeket írom, eközben is tovább növekszik.

Minden életműről elmondható (de ebben az esetben – úgy tetszik – fokozottan): csak a nagyobb – a minél nagyobb – időtávlatban bontakozhat ki igazán. S különösen abban a perspektívában, amelyben otthonra talál: a maga helyére, idejére. Amikor művészi invenciói, teremtett eszközei evidenciaként hatnak. Amikor „kinyílhat”, mint a belső biológiai törvényeinek külsőleg kedvező (legkedvezőbb) feltételeire, éghajlatára találó (s a kettőt egymással szerencsésen egyeztető) növény. Akkor „virágzik ki” s kerülhet a maga igazi „virágkorába”. Ez a kivirágzás lehet persze „utó-” (utókori) virágzás is. Netalán többször is.

Itt mintha kimondottan egy olyan életművel állnánk szemben, amelyiknek „jót tesz” a távlat. Amelyik csak akkor illeszkedik a helyére, ha adódik az a szög, amelyből megfelelő időbeli, aránybeli, történeti perspektívát nyer. Idő, távolság kell művészi értékének megméréséhez.

A régi levelek olvastán, az életút kisebb-nagyobb köznapi kanyarjain, várt és váratlan alakulásán tűnődve többször kísértettek efféle kérdések.

Vajon csak Petőfi élete (s ezzel költészete) ért volna máskor és máshogyan véget, ha a történelem (akkor, ott) másként fordul?

Vagy inkább minden (a legtöbb) igazán korában/korával élő, kora lényegére érző (lényegében „nagy”) költő, művész útja, élete, halála (annak is ideje, módja) „válasz”, „mementó”, „kiáltó szó” a maga idejében? Tanúságtétel? Ahol a „tanú” személye, élete, munkája is tárgyi bizonyíték? Mintegy JEL-lé váló egyszeri létező? Akár mint Vajda látomásában a láva-temetőből is kiásható „fölemelt fő”, az „egy hű, valódi római”, aki „mozdulatlan, őrhelyén maradt”, vagy ahogy Kondor Béla hagyatkozó címadása mondja:

„JELET hagyni”. Még a felbukkanó jelképek, a hivatkozások is ilyen JEL-sor részei, ehhez csatlakozások.²

Költői vagy szónoki kérdések.

Itt most csak egy-egy hirtelen szemembe ötlő (de nem véletlen) szál akad a kezembe, amely például éppen ezt a két pontot köti össze. Ide illőnek látszik az, amikor Lászlóffy Aladár idézi fel Petőfit. Egy 1999-es írása például így felel a nagy előddel: „Több gondolat bánt engemet.”³ S korábban *Petőfi bennünk* címmel így állítja eléink korunk Petőfijét: „...Minden valóság emlékek unokája. Ha eszméletem ma valóság, huszonhatéves nagyapja van.”

Úgy látja, hogy az ezred végén is, akár 1848/49-ben: „...a valóság nem hagy álmolyogni, egy helyben álldogálni, még a lélek kedvéért sem; mint a csatatéren, tovább sodornak a frontok, az idők, a terek, a logikák.”

S legyen szó szerinti csatába induló katona vagy egyszerű, egyenruha nélküli író, mindenképpen: „...csak a költő az, akinek állandóan szabad úgy lenni, az emlékezetnek pedig lennie kell”. A költő az, „aki mégis megáll”, aki „menedékül használja dúlt szülőföldjét”, „ahonnan [...] jobban lát ki a világba s az időbe”, mert „érzékeinél többet jelentenek neki a gondolat otthoni nyugalma és biztos közérzete”.

De ebből a történelmi ablakból végül úgy látja, mégis költői vigasszal, reménnyel: „...nem tudni, miért jutott ez a befejezés a történelemnek [...] mint ahogy nem tudni, hogy ha már minden embernek halni kellett, miért élnek az álmok”.⁴

² Vajdára legtöbbször igazán nem jellemző, s itt mégis, akaratlanul, nagy időtávokat átfogó, egymásba öltött történelmi példákkal, jelekkel él: Pompeji-Herculanum mellett és mögött a bibliai Sodoma áll, hasonlatként. A vers címét is meghatározóan.

³ *Szélmalom-leltár*. Miskolc 1999. 7. (Egyike annak a sorozattá összeálló, több kötetnyi írásnak, amely „szösszenet”-nek – vagy inkább „szisszenet”-nek – is tekinthető, de amely szakadéknyi mélységeket nyit meg.)

⁴ *Petőfi bennünk*. Az írás a *Hol én, hol idegen* című kötetben (73–75.) jelent meg. Ide illik a prózavers több más része is: „...új érvet lehet kovácsolni minden évfordulóból, letelő történelmi határidőből.” S egy Petőfi-évforduló? Ez a „több mint évforduló” „a világ egyik legmeggyőzőbb forradalmi jelszavát dobja újra az arcvonalba [...] egy csomó évezred múlva almásszürke csatalovon és éppolyan fölőselesen, mint az eredeti csatatérré, bebotorkálhat a színre egy-egy nagy költő, óriás forradalmár, titáni elme, hogy az épp rá nem érők agyontapossák.”

Amikor a visszaemlékezésbe belekezdtem, arra készültem, hogy *személyes* dokumentumokat rendezek sorba, azokat igyekszem megőrizni. Úgy, ahogy lehet, s ahogy érdemesnek látszik, az irodalom, az irodalomtörténet szempontjából. Menet közben állandóan s váratlanul tapasztaltam, hogy nemcsak a levelezés idején, hanem később is, voltaképpen végig, kikerülhetetlen a korabeli történések, a politikai háttér érzékeltetése. Enélkül a visszapillantás számos mozzanata érthetlenné válhat.

Így a kortársi emlékezés szándéktalanul kortörténeti emlékezéssé is vált. Persze csupán a kor egyik átélője beállításában. A tanú ugyanis – irodalmár. Mégpedig olyan irodalmár, aki végigpörgetve a személyes emlékeket, újra meg újra arra döbben rá, hogy az évtizedek során nem egyszer, hanem szinte állandósultan kényszerhelyzetekben élt a költő, s élt ő maga is. Az emlékezés – s az életmű, amely az emlékek megőrzésének indítéka – úgy tűnt elő, s olyanként rajzolódott fel (minden előzetes elhatározás nélkül), mint egy bizonyos szempontból láthatóvá váló, jellegzetes korlenyomat.

Most, a befejezéskor sem hangsúlyozhatok mást. Ezért adódik úgy, hogy záradékul mindkettőnk régi, kedves költőjének, József Attilának a szelleme tér vissza. Egy verssora kívánczik ide:

Lelkünkre így ül ez a kor.

Budapest – Kolozsvár, 2004. április 9.